

Gdański zbiór bursztynu z inkluzjami z kolekcji Helma i Mengego w Muzeum Przyrodniczym w Gotha (Turyngia, Niemcy)

Günter Krumbiegel*, Brigitte Krumbiegel*

G. Krumbiegel B. Krumbiegel

Do 1945 r. mieszcząca się w Gdańsku Westpreußisches Provinzialmuseum für Naturkunde und Vorgeschichte (Zachodniopruskie Prowincjonalne Muzeum Przyrodzoznawstwa i Prehistorii) należało do znaczących centrów badań bursztynu w Europie (Kosmowska-Ceranowicz, 2001; Krumbiegel & Krumbiegel, 1998, 2006). W zbiorach tego muzeum znajdowały się historyczne kolekcje inkluzji w bursztynie bałtyckim, m.in. Antona Mengego, Hugona Conwentza i Paula Dahmsa. Na przełomie XIX i XX wieku kolekcje te, obok zbiorów uniwersyteckich w Königsbergu, należały do największych w Europie. Do tych bursztynowych zabytków zalicza się również część zbiorów Otto Helma i ponad 5000 innych inkluzji organicznych w bursztynie bałtyckim.

Kolekcja Helma przeżyła zniszczenie miasta podczas II wojny światowej, lecz zaginęła w czasie ewakuacji na Żuławy i do Niemiec (La Baume, 1957; Lippky, 1980). Część tej kolekcji została odnaleziona pod koniec lat 1980. w Muzeum Przyrodniczym w Gotha (Niemcy). Niemieccy i polscy badacze bursztynu odtworzyli jej powojenne losy.

Dzieje zbioru *Gotha* — *Helm/Menge*

Pod koniec 1944 roku zasoby muzeów gdańskich, także Zachodniopruskiego Muzeum Przyrodzoznawstwa i Prehistorii, zostały przepakowane do drewnianych skrzyń i ewakuowane, najpierw na teren Żuław a potem do Turyngii (Niemcy). Należały do nich zbiory Helma, Mengego, kolekcje z muzeów Marienburga nad Nogatem (czyli Malborka), Marienwerder (tzn. Kwidzyna n. Leniwką), Elbinga (Elbląga) i innych miast Prus Wschodnich. Pierwsza wzmianka na ten temat znajduje się u Pelczara (1946, w Kosmowska-Ceranowicz, 2006). W tym doniesieniu jako miejsce przesiedlenia wymieniono okolice Gotha. Wiadomo, że był to zamek Reinhardsbrunn koło Friedrichroda w Turyngii (pozostałość opactwa benedyktynów, które zostało założone w 1085 r.).

Wiosną 1945 roku do zamku Reinhardsbrunn przywieziono również kolekcję dzieł sztuki ówczesnego gauleitera Prus Wschodnich — Ericha Kocha (tak zwaną rabunkową kolekcję Kocha). Było to 126 skrzyń z dziełami sztuki i innymi muzealnymi kosztownościami. Okazy pochodziły najprawdopodobniej z Königsberga i Gdańska. Do zamku Reinhardsbrunn zostały przywiezione z muzeum landu Turyngia w Weimarze, w którym zostały tymczasowo magazynowane w dniu 9 lutego 1945 roku. Wśród przedmio-

tów znajdowała się także bursztynowa szafa sygnowana ...aus Danzig. Niestety, nie wiadomo, gdzie obecnie znajduje się ta szafa (por. Rothbart, 1997).

Ponieważ w zamku Reinhardsbrunn nie było odpowiedniego magazynu, nadającego się do przechowywania zbiorów naukowych, wiosną 1951 r., a dokładniej 21 marca, kolekcja około 2000 inkluzji stawonogów w bursztynie (236 butelek wypełnionych olejem), została włączona do naukowych, geologicznych zbiorów Muzeum Przyrodniczego w mieście Gotha. Szklane butelki były etykietowane i opisane. Opis *Myriop. Pollyxenus Otto Helm, Danzig* jest najwyraźniejszym dowodem wędrówki po II wojnie światowej tego geologiczno-paleontologicznego zbioru stawonogów z Zachodniopruskiego Muzeum w Gdańsku.

W 1988 r. (9 kwietnia i 6 lipca) zostały wydane pierwsze naukowe orzeczenia na temat kolekcji inkluzji bursztynowych w Muzeum Przyrodniczym w Gotha. Dokonał tego badacz bursztynu i zoolog — prof. dr Rolf Keilbach z Uniwersytetu w Greifswaldzie (1988). Keilbach doszedł do następujących wniosków:

- materiał bursztynowy pochodzi z Westpreußisches Provinzialmuseum w Gdańsku.
- okazy bursztynu są okazami z kolekcji A. Mengego i O. Helma z Westpreußisches Provinzialmuseum.
- materiał bursztynowy został zebrany w drugiej połowie XIX wieku i pochodzi z Prus Wschodnich.

Na początku 2006 r. dr Thomas Martens — kustosz zbiorów geologiczno-paleontologicznych Muzeum Przyrodniczego w Gotha (Fundacja Zamku Friedenstern Gotha) — poprosił Güntera i Brigitte Krumbiegel oraz Christel i Hansa Wernera Hoffeinsów, by zaopiniowali zbiór bursztynu, który od wiosny 1951 r. znajdował się w posiadaniu muzeum.

Wyniki ekspertyzy B. i G. Krumbiegel z Halle, przeprowadzonej w dniu 14 czerwca 2006 r., potwierdziły orzeczenie Keilbacha. Po szczegółowej ocenie materiału bursztynowego ze zbiorów Muzeum Przyrodniczego w Gotha i przejrzeniu listy inwentarzowej (Samietz, 1997) potwierdzono, że jest to część zbioru O. Helma i A. Mengego z Westpreußisches Provinzialmuseum w Gdańsku. Świadczyły o tym etykiety na licznych, szklanych pojemnikach i cechy okazów. Okazy z prywatnych kolekcji, między innymi dary dla muzeum, pochodzą od dr. K. Schlückera z Landfuhr i dr. Lierau z Hamburga (Kosmowska-Ceranowicz, 2001).

Ekspertyzę zawierającą szczegóły dotyczące stanu kolekcji inkluzji *Gotha* — *Helm/Menge* wykonali również C. i H.W. Hoffeinsowie z Hamburga. Swoje orzeczenie na temat kolekcji wydali w dniu 12 marca 2006 roku (Hoffeins & Hoffeins, 2006).

Następne części kolekcji Helma zostały odkryte dzięki wystawie bursztynu w Muzeum Przyrodniczym w Lipsku w 1995 r. (Krumbiegel i in., 1999) oraz penetracji zbiorów Muzeum Ziemi PAN w Warszawie (Kosmowska-Ceranowicz, 2001).

*Clara Zetkin 16, 06-114 Halle/Saale, Niemcy

Zbiór *Gotha* — *Helm/Menge*

Kolekcja Otto Helma i Antona Mengego, licząca około 2000 okazów, jest przechowywana w Muzeum Przyrodniczym w *Gotha* w trzech szufladach. W jednej z szuflad znajduje się około 150 zakorkowanych, szklanych butelek zawierających okazy bursztynu z inkluzjami (opatrzonych oryginalnymi etykietami) oraz niewielka liczba pustych, zakorkowanych, szklanych butelek z etykietami. Bursztynowe okazy w butelkach są zanurzone w oleju. Szkła mają oryginalne etykiety z napisem: *Otto Helm, Danzig* i numerowany korek. W pozostałych dwóch szufladach znajdują się małe, przezroczyste, plastikowe pudełka, w których na wacie są ułożone okazy bursztynu, po 6–8 sztuk w każdym z nich. Okazy w pudełkach pochodzą z pustych butelek. Na etykietach pudełek widnieją numery inwentarzowe nadane przez preparatora w muzeum w *Gotha*.

Okazy z inkluzjami są poczerńiałe, nie zawsze równej wielkości i częściowo oszlifowane. Wskutek niewłaściwego przechowywania inkluzje są silnie skorodowane i prawie nierozpoznawalne, ale na podstawie zarysów morfologicznych organizmów zatopionych w bursztynie można wstępnie ocenić ich systematykę.

Ten cenny, historyczny zbiór bursztynowych inkluzji znajduje się w bardzo złym stanie. Historię i znaczenie zbioru bursztynu w *Gotha* szczegółowo opisał Rothbart (1997). Spostrzeżenia dotyczące właściwości zbioru zawiera również inwentarz Samietza (1997) i krótka ekspertyza Hoffeinsa (2006).

W układzie systematycznym inkluzje należą do: Arachnoidea (31 okazów), Diptera (45), Hymenoptera (11), Coleoptera (18), Orthoptera (4) i Hemiptera (4). Poza tym w zbiorze znajdują się między innymi „Vermes”, Crustacea, Lepidoptera, Myriapoda, Thysanura i Neuroptera.

Na podstawie zachowanych podpisów z dużym prawdopodobieństwem można oczekiwać, że w zbiorze z *Gotha* zachowało się 18 typów opisanych przez O. Helma i A. Mengego. Rysunki czterech z tych typów są opublikowane w pracy Germara i Berendta (1856: Tab. II, fig. 1; Tab. IV, fig. 1, 2; Tab. XI, fig. 2). Dalsze szczegóły systematyczne są na razie nieznane.

Podsumowanie

W niemieckiej literaturze można znaleźć dość liczne i szczegółowe wskazówki o wędrówce kolekcji Helma i Mengego do muzeum w *Gotha*. Są one związane z ewakuacją Bursztynowej Komnaty z Königsberga do rejonu Saksonii i Turyngii. Dotychczas nie brano ich pod uwagę albo były nieznane, jednakże istotne relacje o zbiorach *Gotha* — *Helm/Menge* pozwalają potwierdzić powyższą interpretację (np. Enke, 1986; Woronow & Kutschumow, 1989; Wermusch, 1991; Reimann, 1997; Reuth, 1998; Minder, 1998; Schön, 2002; Knopp & Hartl, 2003; Kosmowska-Ceranowicz, 2003).

Rozpoczęte nowe opracowanie entomologiczne bursztynowej kolekcji *Gotha* — *Helm/Menge*, podjęte przez entomologów Muzeum Przyrodniczego w *Gotha*, pozwala oczekiwać interesujących wyników badań.

Tłumaczyła B. Kosmowska-Ceranowicz

Literatura

- ENKE R. 1986 — Bernstein-Zimmer-Report: Raub, Verschleppung und Suche eines weltbekannten Kunstwerkes. Verlag Die Wirtschaft, Berlin.
- GERMAR E.F. & BERENDT G.C. 1856 — Die im Bernstein befindlichen Hemipteren und Orthopteren der Vorwelt. [W:] Berendt G.C. 1845–1856 — Die im Bernstein befindlichen organischen Reste der Vorwelt. 2. Band, I. Abtheilung. 1–40, 122–125, Berlin.
- HOFFEINS C. & HOFFEINS H.W. 2006 — Einige Bemerkungen zu den Resten der Inkluden-Sammlung Otto Helm, ehemals „Westpreußisches Provinzialmuseum Danzig“. Mskr., 2 S., Schreiben Hoffeins v. 12.3.2006, Hamburg.
- HOFFEINS C. 2006 — Re-discovery of the Historical Amber Inclusion Collection of the formerly „Westpreussisches Provinzialmuseum“ Danzig. Bursztynisko, 26: 36.
- HOFFEINS C. 2007 — Historyczna kolekcja inkluzji w bursztynie dawnego Zachodniopruskiego Muzeum Prowincjalnego w Gdańsku odkryta na nowo. Bursztynisko 27: 23–24.
- HOFFEINS C. 2007 — Re-discovery of the Historical Amber Inclusion Collection of the formerly „Westpreussisches Provinzialmuseum“ Danzig. Bursztynisko, 27: 45–46.
- KEILBACH R. 1988 — Gutachten über die Bernsteinsammlung des Museums der Natur der Stadt *Gotha*. Mskr., 1 S., Schreiben v. 6.7.1988, *Gotha*.
- KNOPP G. & HARTL P. 2003 — Das Bernsteinzimmer. Dem Mythos auf der Spur. Campe Verl. Hamburg.
- KOSMOWSKA-CERANOWICZ B. 2001 — The old Gdańsk amber collection. Pr. Muzeum Ziemi, 46: 81–106.
- KOSMOWSKA-CERANOWICZ B. 2003 — Bursztyn w przyrodzie. [W:] Kosmowska-Ceranowicz B. & Chońska-Bochdan E. — Z bursztynem przez tysiąclecia. Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- KOSMOWSKA-CERANOWICZ B. 1998/2006 — The history and present possibilities of establishing an amber collection in Gdańsk. [W:] Kosmowska-Ceranowicz B. & Gierłowski W. (eds.), Amber, views, opinions, Gdańsk, Warsaw.
- KRUMBIEGEL G. & KRUMBIEGEL B. 1998/2006 — The history of the former West Prussian Provincial Museum in Gdańsk. [In:] Kosmowska-Ceranowicz B. & Gierłowski W. (eds.), Amber, views, opinions. Gdańsk, Warsaw.
- KRUMBIEGEL G., KRUMBIEGEL B. & KOSMOWSKA-CERANOWICZ B. 1999 — Reste der Bernsteinsammlung Otto Helm im Nachlass von Heinrich Wienhaus. [W:] Kosmowska-Ceranowicz B. & Paner H.P. (eds.), Investigations into Amber. Proceedings of the International Interdisciplinary Symposium: Baltic Amber and Other Fossil Resins, 997 Urbs Gyddanyzc — 1997 Gdańsk, 2–6 September 1997, Gdańsk.
- LA BAUME W. 1957 — Die Bernsteinsammlungen in Königsberg und Danzig. Ostdeutsche Monatsh., Stollhamm, 23 (2): 85–91.
- LIPPKY G. 1980 — Das Westpreußische Provinzial Museum in Danzig 1880–1945 und seine Direktoren. Westpreussen Jahrb., Münster, 30: 105–115.
- MINDNER T. 1998 — Bernsteinzimmer-Suche. Mit Presse und Trompeten. Verlag Bock & Kübler, Berlin-Fürstenwalde.
- REIMANN D.B. 1997 — Bernsteinzimmer-Komplott. Die Enttarnung eines Mythos. Verlag Bock & Kübler, Berlin-Fürstenwalde.
- REUTH R.G. 1998 — Auf der Spur des Bernsteinzimmers. Puschkin, Königsberg, Weimar, Coburg. Propyläen Verlag, Berlin.
- ROTHBART T. 1997 — Die Geheimnisse von Reinhardsbrunn. Seit dem Krieg verschollene Bernsteinsammlung in Thüringen entdeckt. Thüringer Allgemeine Zeitung 5. u. 10. Juni 1997, Erfurt, *Gotha*.
- SAMIETZ R. 1997 — Information über den Sammlungsbestand aus den ehemaligen deutschen Ostgebieten im Museum der Natur *Gotha*. Mskr. 5 S., Museum d. Natur *Gotha*.
- SCHÖN H. 2002 — Das Geheimnis des Bernsteinzimmers. Das Ende der Legende um den in Königsberg verschollenen Schatz. Pietsch-Verlag, Stuttgart.
- WERMUSCH G. 1991 — Die Bernsteinzimmer-Saga. Spuren, Irrwege, Rätsel. Ch. Links Verlag, Berlin.
- WORONOW M.G. & KUTTSCHEW A.M. 1989 — Bernsteinzimmer. Musterwerk dekorativer und angewandter Kunst aus Bernstein in den Sammlungen des Katharinenpalastes. Verl. Künstler, Leningrad.

Praca wpłynęła do redakcji 18.04.2007 r.

Akceptowano do druku 15.05.2007 r.